

Kristina Milković*

Osnovni krajiški zakon iz 1807. godine u svjetlu dosadašnjih istraživanja i istraživačkih perspektiva**

U članku je problematiziran *Osnovni krajiški zakon iz 1807.* koji je Franjo I. (1792. – 1835.) proglasio za područje Hrvatsko-slavonske i Banatske vojne krajine. Analiziran je sadržaj zakona raspoređen u sedam poglavlja i 155 zakonskih članaka te izvorno objavljen na njemačkom i preveden već iduće godine na hrvatski i slavenosrpski jezik. Zakon je donesen u specifičnim povijesnim okolnostima koalicijskih ratova i u duhu reformi dvorskoga kruga oko vladara Franje I. Njegov sadržaj rezultat je višegodišnjega rada nekoliko dvorskih povjerenstava, pri čemu se osobito nastojalo steći uvid u konkretne probleme sustava kao i vojnokrajišku svakodnevicu da bi novim zakonom ponudila trajnija rješenja koja bi obuhvatila interese države, ali i krajiškoga puka. Zbog potrebe očuvanja vojnokrajiškoga sustava ta su rješenja ipak morala biti ograničena.

Ključne riječi: Vojna krajina, pravna povijest, *Osnovni krajiški zakon*, zadruga, Franjo I.

Uvod

Osnovni krajiški zakon iz 1807., koji je objavljen za područje Hrvatsko-slavonske i Banatske vojne krajine i ostao na snazi sve do 1850., dosad je u historiografiji tematiziran istodobno uzimajući u obzir dvije razine: sam sadržaj zakona te opće političko i socioekonomsko okruženje. Riječ je o sintezama hrvatske ili vojnokrajiške povijesti. Potonje vuku kontinuitet još iz 19. stoljeća, od studija koje su pisali

* Kristina Milković, Fakultet hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: kmilkovic@hrstud.hr

** Rad je nastao na temelju magistarskoga rada: Kristina Milković, „Osnovni krajiški zakon (1807.)” (magistarska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2005). *Osnovni krajiški zakon* čuva se u Hrvatskom državnom arhivu: Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 426 – Ujedinjena bansko-varaždinsko-karlovačka generalkomanda, Grundgesetze für die Carlstädter-Warasdiner, Banal, Slavonische und Banatische Militärgrenze, Wien, 1807., kut. 22a, 1807-10-44.

pripadnici habsburške vojno-birokratske hijerarhije za vrijeme postojanja Vojne krajine. U ovom će se članku nastojati dati okolnosti nastanka zakona i specifični povijesni kontekst, ideološke koncepcije iz kojih je proizašao, neke od njegovih najvažnijih odredaba te istaknuti pitanja pojmova i dvaju suvremenih prijevoda zakona na hrvatski i srpski jezik. Ovdje se ne želi u potpunosti iscrpiti problematiku *Osnovnoga krajiškog zakona*, jer bi to zahtijevalo posebnu monografiju, nego, uvažavajući dosadašnje doprinose historiografije, istaknuti najvažnije teze i otvoriti nova pitanja. Jedno od pitanja na koje će se pokušati odgovoriti jest: je li *Osnovni krajiški zakon* prema reformama druge polovine 18. stoljeća u odnosu kontinuiteta ili diskontinuiteta?

Izvori i historiografija

Tekst *Osnovnoga krajiškog zakona* bio je predmet analize praktički od same objave. Njegov tekst donosi već Karl Bernhard Hietzinger u svojem kapitalnom djelu *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums* u tri sveska (sv. I 1817., sv. II 1820. i sv. III 1823.).¹ Za to djelo važno je što je njegov autor sâm, najprije službujući u Vojnoj krajini, a potom kao član vojnokrajiškoga odjela Dvorskoga ratnog vijeća, bio pripadnik habsburške vojno-birokratske hijerarhije te je i osobno sudjelovao u oblikovanju zakonskih rješenja u *Osnovnom krajiškom zakonu*. Upravo je za potrebu pisanja takva zakona prikupljen materijal koji je naknadno Hietzingeru mogao poslužiti za izradu njegova kapitalnoga trosveščanog djela. U prvom svesku navodi literaturu koju je koristio, a potom i izvore, među kojima su i brojni rukopisi nastali tijekom pripreme zakona.² Čitav treći svezak posvećen je ustroju i upravi Krajine, a u okviru njega Hietzinger donosi *Osnovni krajiški zakon*.³ Hietzingerovo djelo ujedno je pokazatelj na koji se način tada pristupalo vojnokrajiškoj problematici: nastojalo se zahvatiti što dublje u prošlost i povijest vojnokrajiške institucije te što šire u sadašnjosti, pa su ovdje prisutne teme od prirodnih i geografskih osobitosti prostora do kulture, vjere i običaja stanovništva.

Važno je istaknuti i djelo Mathiasa Stopfera koje tumači članke *Osnovnoga krajiškog zakona*.⁴ U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća objavljeno je djelo gimnazijskoga profesora iz Vinkovaca, koji je poput Hietzingera i sam bio član vojnokrajiškoga sustava, *Spezialgeschichte der Militärgränze* u četiri toma. Vaničekovo djelo

¹ Carl Bernhard Ritter von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, Zweiter Theil (Wien: im Verlage bei Carl Gerold, 1823).

² Carl Bernhard Ritter von Hietzinger, *Statistik der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums*, Erster Theil (Wien: im Verlage bei Carl Gerold, 1817), 8-11.

³ Hietzinger, *Statistik der Militärgränze*, Zweiter Theil, 65-223.

⁴ Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal, slawonischen und banatischen Militär-Gränze* (Graz: Druck und Papier von J. A. Kienreich, 1840).

cjelovit je prikaz povijesti Vojne krajine od njezina osnivanja.⁵ Njegov pristup *Osnovnom krajiškom zakonu* svodi se na doslovno ili gotovo doslovno prepričavanje zakonskih članaka.⁶ Poslije se u 19. stoljeću problematika zakona javlja i u politički afirmiranoj knjizi Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog⁷, još jednoga vojnokrajiškog časnika.

Od 20. stoljeća *Osnovni krajiški zakon* često je problematiziran u sintezama vojnokrajiške povijesti Petera Krajischicha, Gunthera E. Rothenberga, u sintezama Karla Kasera, Drage Roksandića, Alexandra Buczynskog, Željka Holjevca i Nenada Moačanina te u sintezama hrvatske povijesti 19. stoljeća.⁸ Tekst *Osnovnoga krajiškog zakona* dosad je bio analiziran u cijelosti u radovima Drage Roksandića,⁹ a sama sam o ovoj problematici pisala s različitih aspekata.¹⁰

Vladarska ideologija Franje I. (1792. – 1835.) u Vojnoj krajini

Kodifikaciju prava u unutrašnjoaustrijskim zemljama započetu prema napatku Marije Terezije iz 1753.¹¹ te pravne kodekse nastale u drugoj polovini 18. stoljeća

⁵ Franz Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze, aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, sv. I-IV (Wien: aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1875).

⁶ Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, sv. III, 147-279. O Vaničekovu pristupu *Osnovnom krajiškom zakonu*, kao i suvremenoj historiografiji, pisala sam u: Kristina Milković, „Pravni akti i pravna povijest u djelu Franza Vaničeka i u vojnokrajiškoj historiografiji”, u: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonском Brodu 23. i 24. listopada 2014.*, ur. Robert Skenderović i Stanko Andrić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017), 274-276, 285-288.

⁷ O Utješenovićevim interpretacijama *Osnovnog krajiškog zakona*: Milković, „Pravni akti i pravna povijest”, 276.

⁸ Peter Krajaschich, „Die Militärgrenze in Kroatien” (Dissertationen der Universität Wien, 1972), 44-48; Gunther E. Rothenberg, *Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881* (Wien; München: Verlag Herold, 1970); Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. II: *Povojačeno društvo (1754-1881)* (Zagreb: Naprijed, 1997); Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. I (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997), 86, 94; Željko Holjevac, Nenad Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku* (Zagreb: Leykam international, 2007), 50, 51; Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret* (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 21990), 50-52; Mirko Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”, u: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 358, 359, 362-364.

⁹ Drago Roksandić, „Temeljite uprave za Karlovacsku, Varasdinsku, Banovsku, Slavonsku i Banatsku Vojne Granice iz 1807. godine”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta 20* (1987): 195-214; Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska = La Croatie Militaire*, knj. 1 (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988), 110-128.

¹⁰ Kristina Milković, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: *Krajiška prava* (1754.) i *Osnovni krajiški zakon* (1807.)”, *Povijesni prilozi 25* (2006), br. 31: 161-182.

¹¹ Marija Terezija te godine izdaje napatuk za kodifikaciju općega privatnog prava. Peter Stein, *Rimsko pravo u Europa. Povijest jedne pravne kulture* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007), 126.

i kodifikacijske pothvate koji su rezultirali objavom *Općega građanskog zakona* iz 1811. treba smatrati dijelovima istoga procesa.¹² *Opći građanski zakonik* opsežan je akt od čak 1502 zakonska članka, za čiju je redakturu zaslužan Franz Zeiler, koji je pravo shvaćao kao „praktični kompromis između rimskoga prava kao izraza nepromjenjivih načela razuma i posebnih zahtjeva države”.¹³ U isto vrijeme kad i u centru Monarhije kodifikacija prava paralelno se odvijala na području Karlovačkoga i Varaždinskoga generalata, a potom i Banske i Slavonske krajine, odnosno početkom 19. stoljeća na području čitave Hrvatsko-slavonske i Banatske vojne krajine, što je rezultiralo objavom dvaju opsežnijih pravnih akata, tzv. *Vojnokrajiških prava* iz 1754. i *Osnovnoga krajiškog zakona* iz 1807. godine. Kodifikacijski pokret druge polovine 18. stoljeća zasnivao se na ideji da zakoni mogu postati „sredstvom državno-pravne unifikacije”.¹⁴ Ta se načela ocrtavaju i u samom tekstu *Vojnokrajiških prava*.¹⁵ Početkom 19. stoljeća uključena su i nova načela. Smatralo se da je izvor prava, osim same države, i društvo, te se to načelo ponajviše odrazilo u trećem poglavlju *Osnovnoga krajiškog zakona* – *Von der Haus-Communion*, koje pokazuje da se sada običajno pravo ne tretira kao posebno i dodatno, nego kao ravnopravan izvor prava.¹⁶ U preambuli je vladar najavio intenciju donijeti „vremenu i naciji prikladniji ustav”. Na koje je „vrijeme” i na koju „naciju” pritom mislio Franjo I.?

Polazeći s formalnopravnih stanovišta, Hrvatsko-slavonska vojna krajina bila je dio Trojedne kraljevine, ali je zakone za taj geografski rub istodobno i Banske Hrvatske i Habsburške Monarhije donosio bečki centar. Hrvatski sabor nije imao utjecaja na oblikovanje *Osnovnoga krajiškog zakona*.¹⁷ Štoviše, Sabor je ubrzo nakon prestanka izravne vojne opasnosti od Osmanskoga Carstva više puta i neuspješno, uvijek kao slabija strana u odnosu na bečki dvor, tražio ukidanje Vojne krajine i njezino vraćanje pod upravnu i zakonodavnu nadležnost Sabora i bana Trojednice, koja je u prvom desetljeću 19. stoljeća u svojoj cjelovitosti postojala samo u povijesnim pravima i političkoj imaginaciji hrvatskoga plemstva. Ukidanje Vojne krajine ponovo se javilo kao jedna od opcija početkom 19. stoljeća, ali sada unutar dvorskih i vojnih krugova u okviru rasprava povodom donošenja

¹² Krajaschich, „Die Militärgrenze in Kroatien”, 44-48.

¹³ Stein, *Rimsko pravo i Europa*, 127.

¹⁴ Stein, *Rimsko pravo i Europa*, 123.

¹⁵ Kristina Milković, Ivana Funda, „The *Militar Gränitz Rechten*: An 18th -Century Legal Reform of the Military Frontier”, *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 55: 255-282; Marko Petrak, Kristina Milković, „*Wie in Unseren Erbländern*’ – *Krajiška prava* (1754.) u kontekstu centralizacije i modernizacije u Vojnoj krajini”, u: *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću. Interkulturalni aspekti ‘prosvijećene’ modernizacije*, ur. Drago Roksančić (Zagreb: FF Press, 2014), 45-56.

¹⁶ Petrak, Milković, „*Wie in Unseren Erbländern*”, 53.

¹⁷ Hrvatski ban bio je uključen u raspravu o zakonu, ali ne kao samostalni čimbenik, nego u svojstvu pukovnika-zapovjednika Banske krajine koji je bio podložan vojnoj hijerarhiji kao i svi ostali časnici istoga ranga.

novoga zakona. Prijedlog ukidanja Vojne krajine vrlo je brzo bio odbačen jer je jednostavna ekonomska računica govorila i više nego u prilog njezinu održanju.¹⁸

Osnovni krajiški zakon objavljen je između dva važna mira: Požunskoga 1805. i, za habsburšku stranu još nepovoljnijega, Schönbrunnskoga 1809., posljedica kojih je bila da su Istra, Dalmacija i šest prekosavskih pukovnija ustupljene Napoleonu te će postati dio Ilirskih pokrajina.¹⁹ Sveto Rimsko Carstvo Njemačke Narodnosti nestalo je u prahu samo godinu dana prije objave zakona, a Franjo I., sada kao austrijski car, bio je prisiljen pristati na ponižavajuću udaju svoje kćeri za, iz perspektive Habsburgovaca, jedne od najmoćnijih srednjoeuropskih vladarskih obitelji još od 16. stoljeća, „korzikanskoga skorojevića”²⁰ i europskoga nasilnika Napoleona. Međutim, koliko god je Napoleon bio prikazivan i doživljavao u negativnom kontekstu, njegov je *Građanski zakonik* bio ozbiljna konkurencija vladarskim legitimitetima tadašnjih europskih monarha. Vojnim i političkim nevoljama Habsburgovaca pridružila se na lokalnoj razini i pobuna krajiških jedinica sredinom 1807. godine.²¹ Siromaštvo koje se proširilo Krajinom, posebno u onim njezinim dijelovima u kojima se i inače oskudnije živjelo, bilo je prisutno posvuda u Monarhiji.²² Situacija za Dvor nije mogla biti gora.

Upadljiva je kronološka blizina objavljivanja *Osnovnoga krajiškog zakona* i *Općega građanskog zakonika*.²³ Premda u historiografiji gotovo unisono opisan kao konzervativan, nepovjerljiv, pa i nemaštovit vladar,²⁴ Franjo I. utemeljio je *Opći građanski zakonik* na ideji privatnoga vlasništva. Međutim, njegov doseg nije prelazio granicu ugarskih i hrvatskih zemalja unutar kojih su bila zajamčena tzv. municipalna prava i još gotovo pola stoljeća primjene zbornika ugarskoga običajnog prava, Verböczyjeva *Tripartita* (*Tripartitum opus iuris consuetudinarii in clyti regni Hungariae*), dok o vrijednosti *Općega građanskog zakonika* dovoljno svjedoči da je u Bansknoj Hrvatskoj zaživio 1852. u prijevodu na hrvatski jezik²⁵ kao odgovor na zahtjev pravne modernizacije i na potrebu da se pravni okvir uskladi

¹⁸ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 50; Roksandić, „Temeljite uprave”, 195.

¹⁹ O tom dijelu vojnokrajiške povijesti napisana je spomenuta opširna monografija: Roksandić, *Vojna Hrvatska*.

²⁰ Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. I, 86.

²¹ Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 50.

²² Pieter M. Judson, *Povijest Habsburškog Carstva* (Zagreb: Sandorf, 2018), 107.

²³ F. Vaniček već je povlačio paralele s *Općim građanskim zakonikom*, ali je ujedno ovdje bilo mjesto kritike koju je uputio autorima *Osnovnoga krajiškog zakona*. Milković, „Pravni akti i pravna povijest”, 275.

²⁴ Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, 106.

²⁵ Agneza Szabo, Mirko Valentić, „Banska Hrvatska od 1850-1883”, u: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 422.

s novim nestaleškim, građanskim sustavom uspostavljenim praktički preko noći 1848. godine.

Adresat zakonskih normi *Osnovnoga krajiškog zakona* stanovništvo je Vojne krajine. Ipak, ne sve stanovništvo. Zakon se nije odnosio na stanovništvo vojnih komuniteta, za koje su vrijedili posebni zakonski akti. *Osnovni krajiški zakon* rezultat je višegodišnjega rada triju povjerenstava: Gränz-Organisierungs-Commission, Gränz-Bereitungs-Commission i Organisierungs-Hof-Commission.²⁶ Na prvi pogled može djelovati paradoksalno što je država više godina angažirala dio svojega vojnog i birokratskog kapaciteta da bi prikupila obavijesti o dotadašnjim reformama i lokalnim prilikama u Vojnoj krajini upravo u vrijeme jedne od svojih najvećih kriza. Ta činjenica svjedoči o važnosti koja se davala novom zakonu. Iako se ovdje država, odnosno vladar, javlja kao glavni akter nastanka zakona, *Osnovni krajiški zakon* ne treba razumijevati samo kao regulaciju i reformu odozgo prema dolje jer je rad na njegovoj pripremi uključivao sve razine krajiškoga društva od pripadnika vojne i upravne hijerarhije do krajiškoga stanovništva. Iako su Vojna krajina i njezino stanovništvo bili predmet nebrojenih izvješća, dotad nikad nije bilo provedeno tako opsežno istraživanje vojnokrajiškoga društva i prostora te povijesti vojnokrajiške institucije. U preambuli zakona,²⁷ koja je jedan od njegovih važnijih dijelova jer je u njoj vladar iznio motivaciju i ideološku podlogu zakona, evocira se način na koji je ovaj akt nastao, spomenuto djelovanje krajiških povjerenstava i višegodišnji rad na zakonskom tekstu s ciljem ... *um Unsern getreuen, und tapfern Militär-Gränzern eine festere, dem Geiste der Zeit, und der Nation anpassendere Verfassung geben, und dadurch ihren Wohlstand im Ganzen dauerhafter begründen zu können* (istaknula K. M.).

U oblikovanju prijedloga sadržaja zakona sudjelovali su, dakle, pripadnici vojne i upravne hijerarhije koji su bili dobro upoznati s prilikama u Krajini i njezinim stanovništvom, kako se dalje navodi. To nije bilo prvi put da je jedan pravni akt bio donesen na takav način. Već je za *Vojnokrajiška prava* kraljica Marija Terezija dala istražiti lokalne prilike, međutim to je bilo neusporedivo s golemim opsegom posla pri izradi *Osnovnoga krajiškog zakona*, gdje je angažiran mnogo širi krug ljudi, što je, kao što je rečeno, bio jedinstven primjer u vojnokrajiškoj povijesti.²⁸

²⁶ Roksandić, „Temeljite uprave”, 196.

²⁷ Preambulom teksta zakona bavi se D. Roksandić. Roksandić, „Temeljite uprave”, 197.

²⁸ O jedinstvenosti ovoga pothvata svjedoči i Hietzinger: „Mit einer Vorbereitung und Umsicht, wie in keiner andern Provinz des Kaiserstaates, wie vielleicht in keinem andern Lande der Welt wurde zu Anfang dieses Jahrhunderts, nach dem Vorschlage Sr. kaiserl. Hoheit des Erzherzogs Carl, Höchstwelchem des österreichische Kriegswesen so viel verdankt, in der Tiefe der Zeit hinabgegriffen, um möglichst vom Keime her die Gegenwart zu entwickeln.” Hietzinger, *Statistik der Militärgränze*, Erster Theil, IX; Milković, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu”, 175.

U preambuli zakona vladar se obratio izravno stanovnicima Krajine, tj. onima kojima je i bio namijenjen, a njih je prema popisu iz 1799. na prostoru Hrvatsko-slavonske vojne krajine bilo nešto više od pola milijuna (544 963, uključujući stanovnike Šajkaškoga bataljuna)²⁹, ističući da je od početka svoje vladavine nastojao poboljšati njihov položaj zbog „postojanosti, spremnosti, hrabrosti i vjernosti” (*Die Bereitwilligkeit, der Muth, die Standhaftigkeit, und die Treue*) s kojima su obnašali vojnu službu.

Franjo I. u preambuli je, kako proizlazi iz citata, najavljivao krajišnicima ustav koji je „prikladniji duhu vremena i naciji” s ciljem osiguranja njihova trajnijega blagostanja,³⁰ pri čemu su, kako se navodi, bila točno određena i ograničena njihova prava i dužnosti. *Die Rechte der Gränzer sind darin klar, und bestimmt ausgesprochen, und ihre Pflichten als Staatsbürger nach der Bestimmung, welche ihnen angewiesen ist, genau begränzt.* Kralj im također jamči sigurnost položaja i vlasništva: *sind ihres Zustandes, und ihres Eigenthums von nun an für immer sicher.* Cilj je zakona postići veću ravnotežu između obveza i prava krajišnika, čime je, kako Franjo I. smatra, postavljen prvi temelj položaja krajišnika kao državljana: *Damit haben Wir die erste Grundlage des staatsbürgerlichen Zustandes Unserer getreuen und tapfern Gränzer in ihrer Wesenheit vollendet.* Načelo pravičnosti proteže se kroz cijeli tekst zakona.

U preambuli su osim samoga kralja navedena oba njegova brata, nadvojvoda Karlo i Ludwig, te jedan od časnika koji su sudjelovali u izradi zakona i član Dvorskoga ratnog vijeća, Carl von Pidoll. Drugim riječima, zakon je bio i stvar habsburške carske i kraljevske dinastije i najviših dvorskih vojnih krugova izdan za dobro krajišnika (*zu ihrem Besten*). Provođenje toga sustava u život kralj je, kako se dalje navodi, povjerio svojem bratu nadvojvodi Ludwigu, kojemu pripada posebno mjesto u definiciji odnosa vladara i podanika jer je i sam putovao Krajinom u okviru priprema za donošenje zakona,³¹ što možemo ubrojiti u kategoriju vladarskih putovanja svojstvenih Franji I.

U vrijeme vladavine Franje I. ostvaren je određeni pomak od podanika prema državljanima, što se u terminološkom smislu može primijetiti i u *Osnovnom krajiškom zakonu*. Također, tijekom dugogodišnjega ratovanja došlo je bez državne inicijative, „odozdo”, kao posljedica mobilizacije ljudi i duhova u protunapoleonskim ratovima, do nastanka širega patriotizma, osjećaja jedinstva Monarhije, kao i promjena u shvaćanju statusa podanika koji su bili odgovorni, a poslije i zaslužni, za sudbinu Monarhije.³² Ti novi osjećaji odrazili su se i na tekst *Osnovnoga krajiškog zakona*.

²⁹ Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”, 358.

³⁰ Također u: Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 51.

³¹ Hietzinger, *Statistik der Militärgränze*, Erster Theil, VII.

³² Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, 109, 110, 114.

Za franciskansko je vrijeme karakteristično da se usporedo javljaju dva pojma, podanika i državljana.³³ *Opći građanski zakonik* koristi pojam *Staatsbürger/državljanin*, koji je implicirao ravnopravnost svih stanovnika, iako to u praksi nije bilo tako.³⁴ *Osnovni krajiški zakon* također pokazuje tu dvojnost, a zakonske odredbe pokazuju kako je ona konkretno riješena na ovom prostoru, odnosno koji je konkretan sadržaj pojmova *Eigenthum* i *Staatsbürger/staatsbürgerliche Zustand* u vojnokrajiškom slučaju. Načela na kojima je počivao samo nekoliko godina poslije objavljen *Opći građanski zakonik* ipak su, iako stidljivo i ograničeno vojnokrajiškim uvjetima, prisutna i u *Osnovnom krajiškom zakonu*. Navedene primjere ipak ne bismo trebali shvaćati kao puko domišljanje na razini pojmova, nego više kao pokušaj uravnoteženja želje za stvarnom promjenom u Vojnoj krajini i nastojanja da se održi njezin dotadašnji karakter „vojarnje na otvorenom”. Franjo I. želio je krajišnicima makar skromno i „u tragovima” osigurati prednosti privatnoga vlasništva i statusa državljana.

Već su i pisci 19. stoljeća, Hietzinger i Vaniček, isticali važnost ovoga zakona. Primjerice, u Hietzingerovu je djelu u vezi s donošenjem *Osnovnoga krajiškog zakona* također prisutan svečani ton preambule i u njemu se naglašava osobita uloga koja među habsburškim vladarima pripada upravo Franji I. jer je „podigao mrak” s „odnosa u zemlji, naroda i ustava”.³⁵ Nedvojbeno je da se u vladarskom krugu, kao i u krugu vojno-administrativne hijerarhije, na *Osnovni krajiški zakon* gledalo kao na veliki uspjeh, reformu i prekretnicu u Vojnoj krajini.

Sadržaj zakona

U relativno kratkom uvodu potvrđen je *status quo* u Vojnoj krajini, tj. da „vojnokrajiške pokrajine” (*Militär-Gränz-Provinzen*) zadržavaju svoje dotadašnje određenje i obvezu vanjske i unutrašnje vojne službe (tj. izvan pukovnja i unutar njih) koja je u izravnoj vezi s posjedovanjem zemljišnih dobara.

Prvo poglavlje, *Von dem Rechte auf unbewegliche Güter* (hrv. *Od Pravice negibuchega Imanja*), odnosi se na nepokretna dobra i obuhvaća članke od 1. do 41., što ga čini jednim od pojedinačno najvećih poglavlja. Činjenica da se nalazi na samom početku zakona, kao i da obuhvaća gotovo trećinu svih zakonskih članaka, svjedoči da su zemljišna dobra imala središnju ulogu u vojnokrajiškom sustavu.

Za nepokretna dobra u Krajini koristi se pojam „vojno leno” (*Militär-Lehen*), koji je već bio prisutan u *Vojnokrajiškim pravima*. U *Osnovnom krajiškom zakonu*, za razliku od *Vojnokrajiških prava*, pojam vojnoga lena bio je precizno definiran te

³³ Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, 125.

³⁴ Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, 92, 121.

³⁵ Hietzinger, *Statistik der Militärgränze*, Erster Theil, IX. O *Osnovnom krajiškom zakonu* kod Hietzinger; Milković, „Pravni akti i pravna povijest”, 385.

je „posjednicima” (*Besitzer*) pripadalo nasljedno koristovno vlasništvo (*immerwährende erbliche Nutz eigenthum*), dok je vladar zadržavao vrhovno vlasništvo (*Obereigenthum*) (čl. 1.).³⁶ Zemljišna dobra u Krajini su mogli držati samo oni koji su na sebe preuzimali krajiške dužnosti, čime su iz posjedovanja zemlje bili isključeni stanovnici vojnokrajiških komuniteta i tzv. Provincijala, odnosno Banske Hrvatske.

Kako je već dosad isticano i u literaturi, zemljišno dobro dijelilo se na dva dijela: baštinu (*Stammgut, Koreno Imanje*) i tzv. suviš-polje (*Ueberland, Savishja Zemlja*).³⁷ Suviš-poljem se smjelo slobodno raspolagati uz prethodnu prijavu pukovnji (čl. 12., 23.). U zakonu je također istaknuto da suviš-polje ne treba miješati sa zemljama koje su krajišnici zajednički koristili, a koje su također bile neophodne za funkcioniranje takvih agrarnih zajednica, kao što su primjerice bile zajedničke paše (čl. 12.).

Suviš-polje je, jednostavno rečeno, sve što je više od selišta koje čini baštinu. Međutim, znakovito je da se zakonom željelo osigurati da se i onim obiteljima čija baština ne iznosi cijelo selište osigura barem dio zemlje u kategoriji suviš-polja ako ta baština ne bi iznosila četvrtinu cijeloga selišta ili manje od toga, u kojem se slučaju sva zemlja ubrajala u baštinu (čl. 14.).³⁸ Zakon detaljno razrađuje veličinu suviš-polja s obzirom na veličinu baštine manje od cijeloga selišta. Postavlja se pitanje čemu služi ova zamršena i zakučasta slagalica koja određuje veličinu suviš-polja prema veličini baštine i odražava želju vladajućih krugova da – neovisno o veličini selišta – barem dio zemlje koju posjeduju krajišnici bude u kategoriji suviš-polja. U historiografiji je već istaknuto da je Franjo I. na taj način želio svojim krajiškim podanicima osigurati privatno vlasništvo u najširem značenju te riječi, pa i onda kad je njihovo dobro manje od veličine jednoga selišta, kojim bi mogli raspolagati bez ikakva ograničenja (dakle s pravom otuđenja),³⁹ a koje je ujedno bilo temeljno načelo *Općega građanskog zakona* koji će biti proglašen u unutrašnjoaustrijskim zemljama samo nekoliko godina poslije. Dodatna je prednost ove podjele na baštinu i suviš-polje bila što se podudarala s običajno-pravnim pravilima zadruga,⁴⁰ koja su osim zemlje koja je kolektivno pripadala svim

³⁶ Na ovaj bitan pomak u terminologiji upozoreno je već u: Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 51. Kaser, oslanjajući se na M. Stopfera, smatra da ovdje vojna lena, na način na koji su opisana u *Osnovnom krajiškom zakonu*, nisu povezana s feudalnim podložništvom. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. II, 25, 26; Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. I, 94; Holjevac, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 51. O usporedbi u tom smislu *Vojnokrajiških prava* i *Osnovnoga krajiškog zakona* također u: Petrak, Milković, „*Wie in Unseren Erbländern*”, 53.

³⁷ Holjevac, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 51.

³⁸ Također u: Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 51.

³⁹ Milković, „Pravni akti i pravna povijest”, 286 (bilj. 101).

⁴⁰ Tu je podudarnost uočio već Krajaschich, „*Die Militärgrenze in Kroatien*”, 44, 48; Milković, „Pravni akti i pravna povijest”, 286 (bilj. 101).

članovima zadruge poznavala i institut osebunjka (prćije), kojim se, kao individualnom imovinom, moglo slobodno raspolagati.

Za razliku od suviš-polja, onaj dio zemljišnoga dobra, zajedno sa stambenim i gospodarskim zgradama, koji je definiran kao baština bio je neotuđiv (čl. 12.). Međutim, ova isprva u zakonu vrlo strogo definirana podjela na neotuđivu i otuđivu zemlju bila je „omekšana” nizom iznimaka⁴¹ koje su previđene zakonom za posebne okolnosti u kojima bi se mogla naći krajiška kuća, a koje omogućavaju davanje u zakup, zalaganje, pa čak, istina samo iznimno i izvanredno, prodaju dijela ili cijele baštine (čl. 20., 21.). Koliko je vojnokrajiška stvarnost bila unutar praksi koje su vrijedile kao uobičajene, a koliko unutar onih koje su propisane kao iznimka, tek treba istražiti. Međutim, s obzirom na to da je takvim, kako se navodi, iznimnim slučajevima dano mnogo prostora u zakonu, može se zaključiti da je ih doista i bilo, tj. da su zakonski članci nastali kao odgovor na stvarne probleme krajiškoga gospodarstva i svakodnevice. U kojoj su se mjeri ti slučajevi javljali i jesu li u socijalnom i ekonomskom smislu polarizirali, kako se izrazio K. Kaser, egalitarno krajiško društvo, tj. koliko je bilo bogatih, a koliko manje imućnih ili siromašnih krajiških obitelji, kako je izgledala socioekonom-ska struktura krajiških ruralnih prostora, zasad nije moguće odgovoriti.⁴²

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća vojnokrajiško društvo bez dvojbe je bilo duboko patrijarhalno. U vojnokrajiškoj kući bili su punopravni svi muški članovi zadruge, koji su kolektivno posjedovali (uz prije navedena ograničenja) i nasljeđivali zemljišna dobra. Tek ako ne bi preostao nijedan muški član zadruge, dobra su prelazila na žene, s tim da se jedna od njih trebala udati za muškarca koji bi mogao preuzeti krajiške obveze te kuće (čl. 34.). Ako se to iz bilo kojega razloga ne bi dogodilo, tada su morale prodati krajiško dobro (tj. njegovo koristovno vlasništvo) zajedno sa svime što pripada baštini onome tko bi na sebe preuzeo i krajiške dužnosti.

Dio odredaba trebao je spriječiti da krajišnicima bude, osim u iznimnim strogo definiranim slučajevima, oduzeta zemlja i bio je u prvom redu usmjeren protiv časnika koji su i imali tu moć. Međutim, postupanja časnika u vezi sa zemljom koja su na prijelazu stoljeća mogla biti percipirana kao samovolja mogla su biti i posljedica nedovoljno preciznih formulacija *Vojnokrajiških prava* iz 1754., posebno Titula IV., koji se odnosi na zemljišna dobra.⁴³

Vojnokrajiško društvo bilo je početkom 19. stoljeća prije svega agrarno društvo, s rubnom društvenom diferencijacijom, u kojem je zemlja imala najveću vrijednost. Ono se reflektiralo u *Osnovnom krajiškom zakonu*, kojemu je u fokusu

⁴¹ Roksandić, „Temeljite uprave”, 100.

⁴² Roksandić navodi da vojnokrajiško društvo nije bilo društvo jednakih. Roksandić, „Temeljite uprave”, 199.

⁴³ Detaljnije o tome: Milković, Funda, „*The Militar Gränitz Rechten*”, 273, 274.

agrarno seljačko stanovništvo i pitanja koja se odnose na njega kao što su korištenje zemlje i raspolaganje njome, unutarobiteljski odnosi i nasljeđivanje, a tek potom regulacija obrta i trgovine. Ovo poglavlje također odražava kako su tadašnji državni krugovi zamišljali racionalno vođeno seljačko gospodarstvo.

Drugo poglavlje, *Von dem Rechte der Gränzer, sich auf Gewerbe, Handel und Wissenschaften zu verlegen* (hrv. *Od pravice Granicsarah na zanat, trgovinu i nauke podati se*), čl. 42.-54., jedno je od najkraćih, sa samo 12 članaka. Ograničeni prostor koji su neagrarne djelatnosti dobile u ovom zakonu dobro odražava faktični prostor koji su zauzimale u krajiškom društvu. Drugim riječima, tih je djelatnosti bilo toliko malo da zapravo nije bilo potrebno donositi veći broj propisa. S druge strane, unatoč kratkoći, ovo je poglavlje imalo veliko značenje. Ono svjedoči koliko je dvorska vojna hijerarhija zakonski suzila mogućnost odljeva stanovnika, seljaka-vojnika, prema drugim zanimanjima i statusima i svela ju na samo nekoliko strogo kontroliranih iznimaka. Iako sadržajno neveliko, ovo je poglavlje bitno utjecalo na budući razvoj Vojne krajine u socioekonomskom smislu i praktički odredilo budućnost ovoga prostora. Jednim od njegovih članaka (čl. 43.) propisano je da se samo oni muškarci koji nisu sposobni za vojnu službu ili težak rad na gospodarstvu mogu baviti nekim drugim zanimanjem, tj. mogu biti cehovski obrtnici. Iznimku su pritom činili samo oni obrti koji su bili neophodni u Krajini, pod uvjetom da takav krajišnik, koji je izučio pojedini obrt, i dalje ostane u Krajini (čl. 43.).⁴⁴ Time je Dvor stvorio zakonske pretpostavke da u Vojnoj krajini ne dođe do, za 19. stoljeće uobičajenoga, odljeva ruralnoga stanovništva prema nekim drugim zanimanjima ili gradskim prostorima i zasigurno pridonio neslavnom statusu Vojne krajine kao jednoga od najslabije razvijenih područja hrvatskih zemalja i Habsburške Monarhije općenito. Krajišnici su se, dakle, u skladu s ovim zakonom mogli baviti obrtom, ali, osim iznimno, ne kao samostalni i cehovski obrtnici, nego u okviru svojih zadruga, pridonoseći njihovoj autarkičnosti. Slično tomu, mogli su slobodno trgovati isključivo stokom i poljoprivrednim proizvodima, što se primjenjivalo i u „pazaru s Turcima” (čl. 47.).

Postojala je još jedna iznimka, koja se odnosila na duhovna zvanja, te su se u skladu sa zakonom duhovnom staležu mogli pridružiti oni dječaci katoličke vjere (*katholische Gränz-Knaben*) koji to žele (čl. 53.), dok je u slučaju pravoslavaca (*griechisch nicht unirten*) to bilo moguće samo dok se ne popuni broj određen reskriptom od 16. srpnja 1779. (čl. 54.).

Ovo poglavlje upućuje na promjenu politike dvorskih vojnih krugova prema Vojnoj krajini. Kameralistička doktrina koja je od 80-ih godina dominirala u dvorskom pristupu ovim prostorima, zagovarajući svestrani i cjeloviti razvoj

⁴⁴ O restriktivnosti *Osnovnoga krajiškog zakona* s obzirom na mogućnost da se krajišnici bave ičim drugim osim zemljoradnjom također u: Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”, 362.

društva i gospodarstva, što se ogledalo u državno upravljanoj protomodernizaciji: gradnji cesta, osnivanju manufaktura i škola, unapređenju zemljoradnje, profesionalizaciji vojnoga i činovničkoga kadra, i svoj vrhunac imala u osnivanju vojnih komuniteta kao žarišta trgovačko-obrtničke djelatnosti i, konačno, u tzv. kantonalnom sustavu s odvojenom civilnom i vojnom vlašću koji je uspio opstati trinaest godina, *Osnovnim krajiškim zakonom* bila je bitno modificirana. Država je ovim zakonom čitav sustav čvrsto utemeljila na seljaku-vojniku, promijenila smjer, odustala od mnogih gospodarskih ambicija druge polovine 18. stoljeća i prihvatila za budućnost mnogo konzervativniji ekonomski smjer. Drugim riječima, perspektiva koju je zacrtao *Osnovni krajiški zakon* označava prekid i zaokret u odnosu na dvorsku politiku posljednje četvrtine 18. stoljeća, stoga se ne bismo mogli složiti s Rothenbergovom ocjenom da je *Osnovni krajiški zakon* zapravo posljednja reforma 18. stoljeća.⁴⁵

Treće poglavlje, *Von der Haus-Communion* (hrv. *Od kuchne druxbine*), čl. 55.-90., s razlogom je zaokupilo najviše pažnje povjesničara.⁴⁶ Ovaj je interes utemeljen u činjenici da je riječ ne samo o jednom od najvećih nego ujedno i jednom od najvažnijih poglavlja zakona. Odnosi se na vojnokrajišku zadrugu,⁴⁷ temelj vojnoga i gospodarskoga života Krajine.⁴⁸ Pojam koji se rabi u njemačkom izvorniku zakona je *Haus-Communion* (on ne postoji u *Vojnokrajiškim pravima*), a definiran je kao *Zusammenleben einer größeren Anzahl von Menschen in dem nämlichen Hause*, odnosno u, ne posve preciznom, hrvatskom prijevodu kao „kuchna druxbina od vishje glavah” (čl. 55.), u koju spadaju svi oni koji su upisani u tu kuću i među sobom dijele poslove. Dakle, „kuchna druxbina” bila je prema ovoj definiciji zajednica posjedovanja zemljišnih dobara i ekonomska zajednica rada i potrošnje. Ovim se poglavljem predviđa uloga starješine (*Hausvater*), koji je u pravilu „najstariji vridni Csovik”, čija je zadaća bila nadgledati sve članove zadruge i voditi gospodarstvo, dok je starješica (*Hausmutter*), koja je najčešće bila njegova žena, zadužena za ženski dio obitelji i za unutrašnje, kućno gospodarstvo (čl. 57.). U nekim formulacijama u ovo je poglavlje, koje se bavi obitelji i odnosima unutar

⁴⁵ Slično mišljenje izneseno je u: Holjevac, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 51.

⁴⁶ Literatura o zadrugama je opsežna. Ovdje je prije svega namjera analizirati zakonski sadržaj koji se odnosi na zadrugu. Temu zadruga obrađuje Kaser u jednom od poglavlja svoje monografije, „Zadruga u svom patrijarhalnom kontekstu”: Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. II, 129-182.

⁴⁷ U historiografiji se uobičajilo rabiti pojam *zadruga*, iako je još B. Bogišić upozorio da su pravni pisci 19. stoljeća pogrešno shvatili i tumačili ovaj pojam te da bi zapravo trebalo govoriti o *kući*, što je pojam koji se u narodnom jeziku odnosi na složenu ili jednostavnu obitelj. Kao sinonime pojma *kuća* Bogišić je koristio pojmove *kućna zajednica* i *domaća zajednica*. Radoje Korać, „Konceptija Opšteg imovinskog zakonika i odredbe o kući”, u: *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar et. al. (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011), 152, 154.

⁴⁸ Dragutin Pavličević, „Krajiško zadružno zakonodavstvo 1807.-1889.”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 25 (1992): 151; Holjevac, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 59.

nje, prodrla vojnička terminologija, primjerice u odredbi u kojoj se ukućane poziva na dužnost pokornosti i posebne pažnje (*Gehorsam und besondere Achtung*) u odnosu na starješinu i starješicu (čl. 58.). Dužnost starješine bila je da zajedno s drugim punopravnim, tj. punoljetnim muškarcima (*großjährigen Männer*) upravlja gospodarstvom i financijama zadruga te da predstavlja zadrugu prema trećim stranama (čl. 66., 68.).

Zadružni život podrazumijevao je zajedničku imovinu i rad (čl. 64.), ali i zajedničku potrošnju (čl. 65.). Mnogi zakonski članci posvećeni su upravo odnosu između zajedničkoga i individualnoga rada, kao i zajedničke i individualne zarade te sporovima koji bi se mogli pojaviti s tim u vezi. Treba, međutim, naglasiti da to nije bila osobitost vojnokrajiške zadruga jer je već D. Rihtman-Auguštin ustanovila da je „granica između individualne i kolektivne imovine u seljačkoj (...) obiteljskoj zadruzi bila vrlo krivudava”.⁴⁹ Zadruga je, dakle, kao zajednica imovine, rada i potrošnje imala kolektivistički karakter, a njezino je pravno definiranje bilo u suglasju s definicijom zemljišnih dobara krajišnika kao nasljednih „vojnih lena”.

Ovaj zakon predviđao je i mogućnost diobe zadruga,⁵⁰ uz osiguranje minimuma u zemlji (polovica selišta) i ljudstvu (barem jedan za vojsku sposoban muškarac), u osnovi na dvije manje zadruga (čl. 77.) uz poštovanje više uvjeta (čl. 78.). Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da su ovako postavljeni i brojni zakonski uvjeti u praksi djelovali kao zabrana,⁵¹ što je posljedično izazivalo tzv. tajne diobe zadruga, tj. one koje su stvarno provedene, ali nisu pravno potvrđene.

Zadruga su ujedno bile osjetljivo mjesto kontakta javne i privatne sfere. Obiteljski život u zadrugama, upravo zbog značenja koje je imao za državu, nije bio autonoman. Satnija se mogla u nekim slučajevima umiješati u unutarobiteljske odnose, na primjer kad se ukućani nisu mogli složiti oko izbora starješine (čl. 63.) ili kad bi došlo do sporova unutar same zadruga. Znakovito je da se svađa nije priznavala kao opravdan razlog za diobu⁵² i upravo se ovdje predviđala najteža kazna za članove zadruga. Krajišnike koji su u obitelji bili percipirani kao „smutljivci” (*Unruhestifter*, „nemirini kavgjie”) zbog svađa i uznemiravanja drugih ukućana, na zahtjev Glavnoga zapovjedništva moglo se premjestiti na određeno vrijeme u linijske pukovnije ili prijevoznništvo (... *auf eine kürzere oder längere Zeit aus dem Hause zu entfernen und zu Linien-Regimentern oder dem Fuhrwesen abzugeben*)

⁴⁹ Dunja Rihtman-Auguštin, *Struktura tradicijskog mišljenja* (Zagreb: Školska knjiga, 1984), 167.

⁵⁰ Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, sv. II, 165.

⁵¹ Roksandić, „Temeljite uprave”, 204; Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, 52; Holjevac, Moačanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 59; Kristina Milković Šarić, *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnij (1841.-1848.)*. Prilozi za povijest političke ideologije Josipa Jelačića (Zagreb: Plejada, 2014), 107.

⁵² Roksandić, „Temeljite uprave”, 205.

(čl. 85.).⁵³ U stvarnom i simboličkom smislu to je bila teška kazna za nekoga tko je bio čvrsto povezan s obiteljskom i širom zajednicom i ukorijenjen u prostor u kojem živi kao što su to bili krajišnici. Pojedinaac izdvojen iz takve homogene i čvrste zajednice bio je u novim ambijentima izložen različitim vrstama rizika, kao i gotovo sigurnoj društvenoj izolaciji. Član obitelji i seoske zajednice, koji sve poznaje i kojega svi poznaju, izgubio bi se u anonimnosti vojnika linijskih pukovnija ili teškoćama prijevoznitva. Kad je riječ o sudskoj praksi, historiografija je u potpunom mraku: ne zna se broj, i je li ih uopće bilo, osuđenih na tu vrstu kazne, koja se može smatrati jedva nešto blažim oblikom kazne progonstva. Koja je bila svrha takvih kazni – zastrašivanje i prisiljavanje krajišnika na poslušnost, udaljavanje iz zadruge onih koji uzrokuju nemire ili njihovo discipliniranje u novim društvenim okvirima ili sve to zajedno – zasad ne možemo odgovoriti. Ista kazna bila je predviđena i za one koji su vlastitu zadrugu napuštali bez dopuštenja starješine i pukovnije, s tim da ovdje nije bilo precizirano tko ju je bio ovlašten izricati (čl. 87.). U ovom je poglavlju bila predviđena i adopcija novih članova u zadrugu (čl. 86.), čija je svrha bila, u slučajevima kad se nije mogla sama oporaviti, odnosno kad joj je prijetilo biološko izumiranje ili ekonomska propast, omogućiti obnovu zadruge.

Osnovni krajiški zakon u svojem trećem poglavlju predstavlja prvo normiranje zadruge i kodifikaciju običajnopравnih pravila.⁵⁴ U tu kodifikaciju unesene su i određene dopune koje je zakonodavac smatrao nužnim, a odnose se na intervenciju satnija u združni život, najčešće u vezi s unutarzdružnim sukobima. Tako detaljni propisi bili su doneseni da se sukobi unutar zadruge spriječe ili, ako su se već pojavili, što je moguće brže riješe.⁵⁵ U praksi su, međutim, neke od ovih odredaba mogle imati potpuno suprotan učinak.

Kako je rečeno, starješina je bio *primus inter pares* (u skladu s običajnim pravom, ali i definicijom u *Osnovnom krajiškom zakonu*) te je upravljao zadrugom na temelju zajedničkih odluka svih punopravnih članova obitelji, ali moguće i pod neformalnim, skrivenim utjecajem ženskih članova obitelji.⁵⁶ Njegova vlast bila je kombinacija autokratsko-demokratskoga modela.⁵⁷ U praksi je to značilo da je trebao provoditi odluke većine ili pridobiti punopravne članove zadruge za pojedine odluke. Mnogo je mogućih varijacija načina na koje se dolazilo do takvih odluka i obiteljskoga konsenzusa, kao i mogućnosti da se oko njih ne slažu, ali je rezultat trebao počivati na unutrašnjim odnosima i balansu snaga unutar zadruge. Postojanje izvora moći koji se nalazio izvan same zadruge pomaknulo

⁵³ Ovaj zakonski članak istaknut je i u: Roksandić, „Temeljite uprave”, 205..

⁵⁴ Pavličević, „Krajiško združno zakonodavstvo”, 151.

⁵⁵ Pavličević, „Krajiško združno zakonodavstvo”, 151.

⁵⁶ Rihtman-Auguštin, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 170, 171.

⁵⁷ O egalitarnosti i autoritarnosti unutar zadruge pisao je D. Roksandić: Roksandić, „Temeljite uprave”, 203.

je klatno moći unutar zadružne obitelji prema starješini i autoritativnom stilu upravljanja.⁵⁸ Tim više što su kazne koje su predviđale upućivanje u linijske postrojbe ili prijevoznništvo bile drastične i osobito teške za krajišnike, čiji je život bio vezan za tradicionalno obiteljsko i seosko okruženje. Otvoreno je i pitanje kako je postojanje neke vrste vanjskoga korektora zadruga utjecalo na unutarobiteljsku slogu, solidarnost i osjećaj zajedništva, koji su tradicionalno visoko kotirali kao najvažnije vrijednosti zadružnih obitelji.⁵⁹ Država kao vanjski sustav svojim je zakonima utjecala na vrijednosni sustav obitelji koji ju je i držao na okupu.⁶⁰

Tim su intervencijama u običajno pravo, a s ciljem veće održivosti i funkcionalnosti vojnokrajiškoga sustava, vojne vlasti uzrokovale upravo suprotan učinak, dodatno potencirajući sukobe unutar zadružnih obitelji koje su se ionako vrlo brzo, već tijekom prve polovine 19. stoljeća, našle u krizi.⁶¹ Iako su zakonski članci *Osnovnoga krajiškog zakona* bili logični sa stanovišta postizanja veće učinkovitosti sustava, istodobno su u jednom dijelu djelovali negativno na zadruga. Tako je bilo i u slučaju adopcije novih članova obitelji, tzv. prikomandiranja.⁶² Prikomandiranje se odnosilo na odluku satnije da pojedinim zadružnim obiteljima u kojima su ostale samo žene pridruži muškoga člana iz neke druge obitelji kao njihova novoga punopravnog člana. Posve je razumljiva logika vojnokrajiških vlasti, koje nisu htjele dopustiti da se jedna vojnokrajiška obitelj „ugasi”, a posljedično tome da vojnokrajiški kontingent bude smanjen za najmanje jednoga vojnika svaki put kad bi neka obitelj došla u takvu situaciju. Ne treba uopće dvojiti da je odluka vojnokrajiških vlasti, pri kojoj se nije uzimao u obzir stav dotične obitelji u koju se prikomandiralo, djelovala kao svojevrsno institucijsko nasilje i mogla izazvati golemo nezadovoljstvo, kao i niz drugih problema koji su opterećivali vojnokrajišku svakodnevicu. Međutim, i sama se obitelj mogla odlučiti na adopciju. Takav je muškarac prekidao veze s obitelji iz koje je potjecao i postajao punopravan član svoje nove obitelji u ekonomskom, socijalnom, pa i emotivnom smislu. Za razliku od prikomandiranja, tu je bila riječ o dobrovoljnoj odluci koja je proizlazila iz svijesti o zajedničkom dobru i budućnosti obiju strana. Ovdje je država (tj. vojna vlast) preuzimala na sebe odluku umjesto same obitelji i pridonijela tomu da u očima krajišnika bude percipirana kao represivni sustav.

Svojevrsan je paradoks što je kodifikacija običajnopравnih pravila uslijedila upravo u vremenu u kojem su zadruga već bile u krizi ili su ulazile u nju, tako da je – unatoč evidentnom trudu koji je državna vlast uložila u pripremu i

⁵⁸ Milković Šarić, *Josip Jelačić*, 106.

⁵⁹ Rihtman-Auguštin, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 185; Milković Šarić, *Josip Jelačić*, 106.

⁶⁰ Milković Šarić, *Josip Jelačić*, 108.

⁶¹ Milković Šarić, *Josip Jelačić*, 104. Općenito o kritici zadruga u Prvoj banskoj pukovniji: Milković Šarić, *Josip Jelačić*, 102-108.

⁶² Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”, 359; Holjevac, Močanin, *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina*, 59.

oblikovanje zakona i namjeri vladara da unaprijedi vojnokrajiški prostor i društvo te da zakone, osim s državnim potrebama, uskladi s krajiškom stvarnošću i potrebama – ovaj zakon u praksi, koliko se prema dosadašnjim istraživanjima može zaključiti, imao više negativnih nego pozitivnih posljedica zbog svoje nefleksibilnosti u odnosu na zemljišna dobra i obiteljske zajednice. Na krizu i nestanak zadruga utjecao je rast robno-novčane privrede s jedne strane, a s druge strane erozija vrijednosnoga sustava i patrijarhalnoga društva koji je njezino održanje podrazumijevalo.

U njemu je zapravo prvi put u trećem poglavlju, koje se odnosi na zadruge, bilo popisano običajno pravo. Ovdje je običajno pravo slavenskoga stanovništva popisano na njemačkom, jeziku koji im je bio stran, a tek potom prevedeno na hrvatski (štokavsko-ikavski književnojezični idiom) te na slavenosrpski jezik. Unatoč tomu, kodifikatori su uspjeli precizno i dosljedno prenijeti značenje i smisao običajnopравnih pravila u njemački tekst. Kako je bilo moguće uspješno kodificirati običajno pravo slavenskoga stanovništva na njemačkom jeziku? Baltazar Bogišić, koji je više desetljeća poslije kodificirao običajno pravo u Crnoj Gori, zasigurno ne bi preporučio takav pristup. Precizno prenošenje običajnoga prava stanovništva na njima strani, njemački jezik bilo je moguće jer je habsburška vojno-birokratska hijerarhija u to vrijeme već više od dva i pol stoljeća bila prisutna na ovom prostoru te je dobro poznavala vojnokrajiške zajednice i njihov život. Krajišnici su bili glavna tema nebrojenih izvješća koja su nastajala na različitim razinama vojne i civilne hijerarhije. Znanja koja su tijekom vremena, a osobito intenzivno od sredine 18. stoljeća, skupili o krajišnicima, o njihovu načinu života, običajima, kulturi, mentalitetu, dodatno su verificirali radom triju povjerenstava koja su više godina radila na tekstu *Osnovnoga krajiškog zakona* uzimajući u obzir sve prethodne reforme. Stoga nije neobično što su vojnokrajiška realnost, kao i zahtjevi koje je država imala prema krajišnicima i način na koji je željela oblikovati posjedovne, nasljedne i gospodarske odnose bili precizno pretočeni u zakonski tekst.⁶³

Običajno pravo zadruga u osnovi je bilo usklađeno s interesom države. Baština kao kolektivno i neotuđivo dobro zadruge odgovarala je težnji Dvora da se određeni kvantum zemljišta poveže s obvezom vojne službe.

U četvrtom poglavlju, naslovljenom *Von der militärischen Widmung der Gränzer* (hrv. *Od vojničkih duxnostih Granicsarah*), čl. 91.-104., definirane su vojničke obveze tzv. upisanih krajišnika, tj. onih koji su obnašali vojnu službu unutar i izvan Krajine. Zakonodavac je vojne obveze krajišnika utemeljio na razrađenom sustavu pošteda i obeštećenja. Među njima je bio i tzv. službeni konstitutiv (*Dienst Constitutivum*) u iznosu od 12 forinti koji su dobivale krajiške kuće koje su davale vojnike (u rangu od narednika naniže), a koji se odbijao od godišnjega

⁶³ Petrak, Milković, „*Wie in Unseren Erbländern*”, 53.

iznosa poreza ili su, ako im je porez bio manji od 12 forinti, razliku dobivali u gotovu novcu (čl. 95.). Ako su krajišnici služili ili ratovali izvan svojih pukovnija, tada je vojna služba bila plaćena (čl. 97.). U ovom se poglavlju najjasnije vidi, inače u cijelom zakonskom tekstu prisutna, tendencija vojnih vlasti da na različite načine obeštete pojedince i cijele njihove obitelji za vojnu službu.⁶⁴ S plaćenom vojnom službom sustav je bio namijenjen vremenu kad se ratovalo i na njegovo su oblikovanje zasigurno utjecala aktualna iskustva u koalicijskim ratovima koji su u to vrijeme trajali duže od desetljeća. Međutim, u prvoj polovini 19. stoljeća takav sustav više nije bilo potrebno „aktivirati” upravo zbog dugotrajnoga razdoblja mira osiguranog Bečkim kongresom 1815. godine. Na taj su način ratna vremena, paradoksalno, pružala priliku za zaradu i pritjecanje gotova novca krajišnicima koji su išli u rat kao i kućama iz kojih su potjecali, a kojega je još uvijek bilo vrlo malo na tom prostoru koji je u osvit 19. stoljeća još duboko uronjen u „ruralnu civilizaciju”.⁶⁵

Peto poglavlje, *Von der Gränz-Aerarial- und Gemeinde-Arbeit* (hrv. *Od granicsarskoga kraljevskoga, i obchine Posla*), od čl. 105. do 139., odnosi se na besplatni posao koji su u korist države ili općine obavljali krajišnici. U ovom poglavlju, jednom od većih s ukupno 34 članka, definirana je vrsta i količina tlake na koju su bili obvezni krajišnici, kao i kategorije statusa oslobođenih od tlake. U literaturi je već istaknuto da je ovdje riječ o namjernoj terminološkoj zamjeni pojma tlaka s pojmom posao⁶⁶ jer je riječ *tlaka* krajišnike podsjećala na podanički položaj kmetova u susjednom Provincijalu i na kraju negirala njihov poseban status kao slobodnih seljaka-vojnika,⁶⁷ ali ujedno i upozoravala krajišnike na jednu od najtežih obveza feudalnoga društva.

Mjera tlake na koju je pojedina krajiška kuća bila obvezna određivala se prema količini zemlje koju posjeduje, čime je zemlja, ovoga puta kao mjera prema kojoj se određivala visine tlake, bila potvrđena kao najveća vrijednost. Krajiške kuće bile su obvezne na jedan dan ručne i pola dana vozne tlake po jutru oranice ili livade. Postojale su, kako je rečeno, dvije vrste besplatnoga posla, odnosno tlake, koja je uistinu bila veliko opterećenje s obzirom na to da se u proljetnim, ljetnim i jesenskim mjesecima, tj. od 15. travnja do 1. studenog, radilo dvanaest sati dnevno, od 5 ujutro do 7 navečer, s dva sata podnevnoga odmora. U zimskim mjesecima radni dani bili su nešto drukčije definirani s obzirom na trajanje dnevnoga svjetla, no svejedno su bili veliko opterećenje za krajišnike. Osim

⁶⁴ Roksandić, „Temeljite uprave”, 206.

⁶⁵ Prema Le Roy Laduireu: „Ruralna civilizacija (...) znači ponajprije demografiju”, demografiju koja teži ravnoteži, a u ekonomskom smislu kombinaciji ekonomije preživljavanja i ekonomije viška. Emmanuel Le Roy Laduire, „Ruralna civilizacija”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 29 (1996): 92, 94.

⁶⁶ Roksandić, „Temeljite uprave”, 198.

⁶⁷ Roksandić, „Temeljite uprave”, 206.

krajiških obitelji, bilo je i drugih posjednika u Krajini koji su bili obuhvaćeni nizom iznimaka ili po različitim osnovama oslobođeni od tlake. *Osnovni krajiški zakon* također je predviđao mogućost otkupa od tlake,⁶⁸ što je pretpostavljalo postojanje određene razine robno-novčane privrede i raspoložive radne snage, pa je otvoreno pitanje koliko su krajišnici mogli koristiti tu mogućnost.

Šestim poglavljem, *Von der Grundsteuer* (hrv. *Od gruntske Dache*), čl. 140.-147., regulira se zemljarina, koja je glavno porezno opterećenje u Krajini, te je detaljno navedeno tko je sve bio izuzet od nje, a sedmo poglavlje, *Von der Industrie- und Schutzsteuer* (hrv. *Od marljivostne, i obranske Dache*), čl. 148.-155., odnosi se na podavanja od svih djelatnosti koje su postojale pored zemljoradnje, dakle na obrt i trgovinu.

Pitanje pojmova

Pojmovi koji se rabe u autentičnom tekstu zakona kao i njegovim prijevodima jedno su od važnijih, ali dosad samo rubno istraženih pitanja. Autentični tekst pod naslovom *Grundgesetze für die carlstädter-warasdiner, banal, slavonsche und banatische Militär Grenze* napisan je na njemačkom jeziku i njemačkim tiskanim pismom te objavljen u Beču 1807., a prijevod je već iduće godine objavila Sveučilišna tiskara u Budimu na hrvatskom jeziku, štokavsko-ikavskim književnojezičnim idiomom: *Temeljite uprave za karlovacsku, varasdinsku, banovsku, slavonsku, i banatsku Vojne granice*, i na slavenosrpskom jeziku i ćiriličnim pismom, ovdje transkribirano latinicom: *Načalny zakony za karlštatsko-varazdinsku, banalsku slavonsku i banatsku voennu granicu*. Budimska tiskara i inače je tiskala različite vrste djela latiničnim i ćiriličnim pismom za slavensko stanovništvo na području Monarhije.⁶⁹

O autorima prijevoda zakona zasad se zna vrlo malo. Slavko Gavrilović smatra da je autor prijevoda na slavenosrpski jezik bio bečki tiskar Stefan Novaković,⁷⁰ a autor prijevoda na hrvatski jezik ostao je do danas potpuno nepoznat.

Osnovni krajiški zakon nije prvi pravni akt koji je bio preveden s njemačkoga. Pravni akti u Vojnoj krajini i pogotovo Banskoj Hrvatskoj, primjerice brojni patenti Josipa II., već su bili izdavani u prijevodu na hrvatski jezik, ali nikad nije bio preveden tako opsežan pravni tekst. Dotad uobičajena praksa bila je da časnici upoznaju krajiško stanovništvo sa zakonskim propisima u različitim prigodama

⁶⁸ O korištenju tlake prema propisima *Osnovnoga krajiškog zakona*: Roksandić, „Temeljite uprave”, 196; Valentić, „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”, 363, 364.

⁶⁹ Problematici prijevoda naslova zakona posvetila sam jedan odlomak u članku: Milković, „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu”, 163.

⁷⁰ Slavko Gavrilović, „Osnovni graničarski zakon iz 1807 (1808) godine”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 38 (1988): 140.

na kojima se okupljao veći broj ljudi, kao što su primjerice bile vojne smotre. Iako je njemački bio službeni jezik uprave i vojske u Vojnoj krajini, znanje običnih vojnika-krajišnika svodilo se na ograničeni fond zapovijedi na njemačkom jeziku koje su, kako je to svojim oporim humorom opisao Imbro Ignjatijević Tkalac u *Uspomenama*, u njihovu izgovoru nerijetko bile iskrivljene do neprepoznatljivosti.⁷¹ U svakom slučaju, ta vrlo niska razina poznavanja njemačkoga, koja se svodila na poznavanje određenoga broja riječi zapovjednoga jezika, nije bila dovoljna za razumijevanje bilo kakva teksta na njemačkom jeziku, čak i pod pretpostavkom da su ovladali osnovnom pismošću.

Prijevod teksta zakona trebali su sasvim odgovarati izvorniku na njemačkom jeziku, međutim i jedan i drugi prijevod kao da imaju svoj zaseban život. Dok se u tekstu na hrvatskom jeziku (u izvorniku: „slavonski jezik”), tj. štokavsko-ikavskom književnojezičnom idiomu, očituje sklonost jezičnom purizmu, koji je i inače bio obilježje djela slavonskih pisaca druge polovine 18. stoljeća, u slavenosrpskom tekstu je, također tipično za taj jezik, često preuzimanje i prilagođavanje pojedinih riječi iz njemačkoga. Hrvatski jezik na koji je zakon preveden bio je polivalentan i u drugoj polovini 18. stoljeća ispunjavao je više funkcija: njime su slavonski pisci pisali svoja djela, to je dakle bio književni jezik, ali ujedno i razgovorni jezik stanovništva te jezik na kojem su već bili objavljivani pravni tekstovi (urbar Karla VI. za Slavoniju iz 1736. godine⁷²), a imao je i svoje gramatike. Prema tome, može se zaključiti da su ostvarene pretpostavke da bude izabran kao jezik prijevoda zakonskoga teksta. Ipak, prema dosadašnjem uvidu može se reći da je prijevod na hrvatski nedovoljno precizan, a ponekad – upravo zbog dosljedno provedenog jezičnog purizma – i netočan, dok je u nekim dijelovima nerazumljiv. Zbog toga se samo od sebe nameće pitanje njegove svrhovitosti i praktične vrijednosti ne samo zbog navedenih problema koji se javljaju u prijevodu nego i zbog pitanja: tko ga je uopće čitao? Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da se sa zakonima upoznavalo kao i dotad: posredstvom vojnokrajiških časnika koji su ih čitali i tumačili krajiškom stanovništvu, a oni su, kao državni službenici, morali dobro vladati njemačkim kao službenim jezikom vojske i administracije u Vojnoj krajini, pa su bili upućeni prije svega na autentični tekst zakona na njemačkom jeziku. Dakle, može se pretpostaviti da ga u vremenu kad je bio objavljen zapravo nitko nije čitao. Sličan se problem javlja i s prijevodom na slavenosrpski ili „građanski” jezik, koji je prije svega bio jezik srpskoga građanskog sloja, časnika, trgovaca i obrtnika, u Habsburškoj Monarhiji – dakle nije bio jezik krajiškoga puka pravoslavne vjeroispovijesti, nego onih koji su pripadali eliti.

Stoga se u vezi s oba prijevoda javljaju dva važna pitanja: 1. zašto su objavljeni prijevodi na hrvatski i slavenosrpski jezik iako nisu mogli ispuniti svoju

⁷¹ Imbro Ignjatijević Tkalac, *Mladenačke uspomene iz Hrvatske* (Karlovac: Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić”, 2002), 98-99.

⁷² Marija Znika, „O standardnosti jezika u urbaru za Slavoniju iz 1737. godine”, *Filologija* 7 (1973): 243.

praktičnu svrhu jer ih najvjerojatnije nije gotovo nitko ni čitao te 2. u kojoj su mjeri oba jezika raspolagala pravnim pojmovljem koje bi omogućilo prijevod tako zahtjevna pravnoga teksta? U vezi s drugim pitanjem treba naglasiti da je do terminološke popune hrvatskoga jezika došlo tek u drugoj polovini 19. stoljeća,⁷³ a da se u vrijeme izdavanja *Osnovnoga krajiškog zakona* u kasnofeudalnom društvu Banske Hrvatske još uvijek primjenjivalo ugarsko običajno pravo sabrano u Verböczyjevu *Tripartitu*.

Iako zadržavajući vojnokrajiški okvir, u dvorskim krugovima u kojima je nastajao tekst zakona nastojalo se odgovoriti izazovima, tj., kako se navodi u tekstu, „duhu” vremena, sadržajem zakona i pravnim pojmovima. Pojmovi, od kojih su neki analizirani prethodno u tekstu, bili su u središtu ovoga zakona i odraz su napetosti između želje za stvaranjem pravne osnove koja bi omogućila unapređenje vojnokrajiškoga sustava, a s druge strane želje za njegovim održanjem. Ekonomska računica napravljena u to vrijeme nedvojbeno je išla u prilog održavanju vojnokrajiškoga sustava jer je vojnik iz Vojne krajine za državu bio nekoliko puta jeftiniji od vojnika linijskih pukovnija. Dok je njemački jezik raspolagao pravnim pojmovima, a zakonodavac i stoljećima kumuliranim širokim znanjima o vojnokrajiškom prostoru i društvu, što je omogućilo preciznost autentičnoga jezika zakona, postavlja se pitanje je li bilo moguće osigurati odgovarajući prijevod na hrvatski i slavenosrpski jezik s obzirom na pravni leksik kojim su u to vrijeme jedan i drugi jezik raspolagali. U kojoj je mjeri legislativa Banske Hrvatske ovdje mogla biti od pomoći s obzirom na svoj feudalni okvir i latinski kao još uvijek ekskluzivni jezik pravnih i političkih poslova?⁷⁴ Zakonodavac je sa svoje strane implicitno samim prevođenjem teksta i objavom prijevoda potvrđivao da oba jezika raspoložu potrebnim pravnim pojmovljem, ono je prisutno u oba prijevoda. Međutim, da bismo mogli pouzdano odgovoriti na pitanje adekvatnosti prijevoda, bilo bi potrebno napraviti usporednu pojmovnu analizu svih triju zakonskih tekstova ili trojezični rječnik izveden iz samoga zakonskog teksta i njegovih prijevoda. Stoga ovo pitanje zasad mora ostati otvoreno.

Odgovor na prvo pitanje trebalo bi tražiti u vladarskoj ideologiji Franje I., koji se u preambuli zakona izravno obratio suvremenima, stanovništvu Vojne krajine. To je bio simbolički korak vladara prema stanovništvu, koje je u uvodu zakona, kako je već istaknuto u tekstu, nazvao „državljanima” (njem. *Staatsbürger*, hrv. *opchinski ljudi*). Objava *Osnovnoga krajiškog zakona* u prijevodima počivala je

⁷³ Marko Samardžija, „O izboru Baltazara Bogišića općeleksičkih i terminoloških rješenja u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru”, u: *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, ur. Josip Kregar et al. (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011), 202.

⁷⁴ Iako je, doduše, moglo biti određenih sličnosti između feudalnoga prava i pravnih rješenja u *Osnovnom krajiškom zakonu*, npr. u prihvaćanju koncepta tzv. dvojnoga vlasništva.

na novom shvaćanju „nacije” i pojmu državljana te implicitnoj ravnopravnosti svih jezika Monarhije⁷⁵ i značila je potvrdu takva shvaćanja. Pravnu regulativu uvedenu *Općim građanskim zakonikom* iz 1811. u unutrašnjoaustrijskim zemljama Franjo I. u skromnijem je obliku želio uvesti u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini, pokušavajući ju uskladiti s ograničenjima vojnokrajiškoga sustava, što je bio temelj pravne terminologije *Osnovnoga krajiškog zakona*.

Zaključak

Vojnokrajiška prava i *Osnovni krajiški zakon* dva su opsežna i cjelovita pravna teksta. Premda ih se ponegdje u literaturi dovodi u vezu, ta dva zakonska akta u sadržajnom smislu imaju vrlo malo dodirnih točaka. Povezuje ih činjenica da se nalaze na početku i na kraju kodifikacijskoga procesa u Monarhiji. Početkom 50-ih godina 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji započeo je pod Marijom Terezijom proces kodifikacije zakona, a na samom početku toga procesa nalaze se upravo *Vojnokrajiška prava*. Proces završava pod vladarom Franjom I., koji je napustio prosvijećenoapsolutističku motivaciju svojih prethodnika *Osnovnim krajiškim zakonom* za Vojnu krajinu i nekoliko godina poslije kapitalnim djelom *Opći građanski zakonik*.

Za razliku od Banske Hrvatske, u Vojnoj krajini vladar nije imao sugovornika ni konkurenciju u tradicionalnoj plemićkoj „političkoj naciji” kad je donosio zakone jer nje na ovom prostoru više nije bilo. Drugim riječima, pri donošenju zakona Franjo I. ovdje je imao prazno platno kao i njegovi prethodnici. Jedino na što se trebao osvrtni prijašnja je reformska djelatnost Habsburgovaca na ovom prostoru. Nije došlo do sraza dvaju svjetova kao što je to bilo pri donošenju *Vojnokrajiških prava*: države s podanicima, obrazovane vojno-upravne hijerarhije sa svijetom nepismenih, državne regulacije s običajnim pravom i lokalnim autonomijama. Krajiški svijet bio je od sredine 18. stoljeća promijenjen na niz načina. Gornji sloj vojnokrajiškoga društva ovdje nisu činili plemići s tradicionalnim političkim povlasticama i pravima, nego vojni i upravni časnici koji su bili produžena ruka države, tj. sama država, kojima su se u ulozi medijatora pridruživali i svećenici i učitelji, također povezani s državom.

Dok *Vojnokrajiško pravo* jednim svojim dijelom gotovo predstavlja pravni eksperiment u Vojnoj krajini, gdje je analfabetsko krajiško društvo dovedeno u vezu s pravnim normama i tradicijama unutrašnjoaustrijskih zemalja, *Osnovi krajiški zakon* pomno je i više godina osmišljanav pravni akt, što je iznenađujuće ako ga dovedemo u vezu s njegovim ipak vrlo skromnim rezultatima.

⁷⁵ Judson tvrdi: „... ideja o ravnopravnosti državljana – i ideja o naciji kao narodu u cjelini – zahtijevala (je) da se i svi jezici koji se upotrebljavaju u carstvu smatraju ravnopravnima.” Judson, *Povijest Habsburškog Carstva*, 105.

Njegova je namjena bila osigurati pravni okvir za postojanje Vojne krajine u idućem vremenu pokušavajući unijeti promjene koje bi ju osnažile i ujedno sa sviješću da su političke i kulturne promjene koje su nastupile na prijelazu 18. u 19. stoljeće nepovratne i da je potrebno ponovo definirati vojne obveze krajišnika te društvene i gospodarske odnose u Vojnoj krajini, kao i odnos vladara prema stanovništvu. Izraz tih novih shvaćanja ujedno su i dva prijevoda *Osnovnoga krajiškog zakona*, koji su istraživačko pitanje za sebe. Promjene u Krajini trebale su biti uvedene na takav način da ne ugroze postojanje seljaka-vojnika na kojima se čitav sustav temeljio, što je potkopalo nedvojbeno veliki trud države uložen u oblikovanje prikladnoga zakona.

Daljnje istraživanje trebalo bi ići u smjeru istraživanja pojmova svih triju tekstova zakona te opsežne građe nastale tijekom priprema za njegovu izradu.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 426 – Ujedinjena bansko-va-raždinsko-karlovačka generalkomanda, Grundgesetze für die Carlstädter-Wara-sdiner, Banal, Slavonische und Banatische Militärgrenze, Wien, 1807., kut. 22a, 1807-10-44.

Literatura

Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne krajine*, svezak I. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997.

Gavrilović, Slavko. „Osnovni graničarski zakon iz 1807 (1808) godine”. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 38 (1988), 139-176.

Hietzinger, Carl Bernhard Ritter von. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, Erster Theil. Wien: im Verlage bei Carl Gerold, 1817.

Hietzinger, Carl Bernhard Ritter von. *Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums*, Zweiter Theil. Wien: im Verlage bei Carl Gerold, 1823.

Holjevac, Željko; **Moačanin**, Nenad. *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam international, 2007.

Judson, Pieter M. *Povijest Habsburškog Carstva*. Zagreb: Sandorf, 2018.

Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik*, svezak II: *Povojačeno društvo (1754-1881.)*. Zagreb: Naprijed, 1997.

Korać, Radoje. „Konceptija Opšteg imovinskog zakonika i odredbe o kući”. U: *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, uredili Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak, 145-166. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011.

Krajaschich, Peter. „Die Militärgrenze in Kroatien”. *Dissertationen der Universität Wien*, 1972.

Le Roy Laduire, Emmanuel. „Ruralna civilizacija”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 29 (1996): 87-102.

Milković, Kristina. „Osnovni krajiški zakon (1807.)”. Magistarska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2005.

Milković, Kristina. „Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: *Krajiška prava (1754.) i Osnovni krajiški zakon (1807.)*”. *Povijesni prilozi* 25 (2006), br. 31: 161-182.

Milković, Kristina. „Pravni akti i pravna povijest u djelu Franza Vaničeka i u vojnokrajiškoj historiografiji”. U: *Franz Vaniček i vojnokrajiška historiografija. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Slavonskom Brodu 23. i 24. listopada 2014.*, uredili Robert Skenderović i Stanko Andrić, 257-294. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2017.

Milković Šarić, Kristina. *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnici (1841.-1848.). Prilozi za povijest političke ideologije Josipa Jelačića.* Zagreb: Plejada, 2014.

Milković, Kristina; Funda, Ivana. „The Militar Gränitz Rechten: An 18th-Century Legal Reform of the Military Frontier”. *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 55: 255-282.

Pavličević, Dragutin. „Krajiško zadružno zakonodavstvo 1807.-1889.” *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 25 (1992): 149-162.

Petrak, Marko; Milković, Kristina. „‘Wie in Unseren Erbländern’ – Krajiška prava (1754.) u kontekstu centralizacije i modernizacije u Vojnoj krajini”. U: *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću. Interkulturni aspekti ‘prosvijećene’ modernizacije*, uredio Drago Roksandić, 45-56. Zagreb: FF Press, 2014.

Rihtman-Auguštin, Dunja. *Struktura tradicijskog mišljenja.* Zagreb: Školska knjiga, 1984.

Roksandić, Drago. „Temeljite uprave za Karlovacsku, Varasdinsku, Banovsku, Slavonsku i Banatsku Vojne Granice iz 1807. godine”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 20 (1987): 195-214.

Roksandić, Drago. *Vojna Hrvatska = La Croatie Militaire*, knjiga 1. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988.

Rothenberg, Gunther E. *Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522 bis 1881.* Wien; München: Verlag Herold, 1970.

Samardžija, Marko. „O izboru Baltazara Bogišića općelekskičkih i terminoloških rješenja u Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru”. U: *Bogišić i kultura sjećanja. Zbornik radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u prigodi stote godišnjice smrti Balda Bogišića*, uredili Josip Kregar, Vlaho Bogišić, Dalibor Čepulo, Petar Miladin, Slaven Ravlić i Filip Hameršak, 202-208. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011.

Stein, Peter. *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007.

Stopfer, Mathias. *Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal, slavonischen und banatischen Militär-Gränze.* Graz: Druck und Papier von J. A. Kienreich, 1840.

Szabo, Agneza; **Valentić**, Mirko. „Banska Hrvatska od 1850-1883”. U: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 419-474. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Šidak, Jaroslav. *Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, ²1990.

Tkalac, Imbro Ignjatijević. *Mladenačke uspomene iz Hrvatske*. Karlovac: Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić”, 2002.

Valentić, Mirko. „Vojna krajina u prvoj polovici 19. stoljeća”. U: *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 356-366. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Vaniček, Franz. *Spezialgeschichte der Militärgrenze, aus Orginalquellen und Quellenwerken geschöpft*, svezak I-IV. Wien: aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1875.

Znika, Marija. „O standardnosti jezika u urbaru za Slavoniju iz 1737. godine”. *Filologija* 7 (1973): 239-245.

Kristina Milković*

The Basic Law of the Military Frontier from 1807 in the Light of Existing Studies and Research Perspectives

Summary

The Basic Law of the Military Frontier is one of the most important legal acts issued for the Croatian-Slavonic and Banat Military Frontiers. First published in 1807 in German, it was translated the following year into Croatian, specifically the Slavonian Štokavian-Ikavian literary idiom, and to the Slavic-Serbian language. The law is not only trilingual, but also written in three scripts: German printed script, Latin, and Cyrillic. Unlike the preceding comprehensive legal acts like the *Statuta Valachorum* from 1630 or the *Militar Gränitz Rechten* from 1754, the *Basic Law of the Military Frontier* did not exclusively represent state intervention “from above” through legal regulations, but also incorporated customary law derived from the life of the frontiersmen, aligning with the contemporary understanding of the “spirit of the people”. Its third chapter, “Von der Haus-Communion”, is particularly notable, as it regulated the house cooperative (extended family) based on the idea of collective ownership, limited in accordance with the concept of military serfdom, labour, and consumption – which was a fundamentally different approach from half a century earlier. The law comprises the following parts: Einleitung, Erstes Hauptstück Von dem Rechte auf unbewegliche Güter, Zweytes Hauptstück Von dem Rechte der Gränzer, sich auf Gewerbe, Handel und Wissenschaften zu verlegen, Drittes Hauptstück Von der Haus-Communion, Viertes Hauptstück Von der militärischen Widmung der Gränzer, Fünftes Hauptstück Von der Gränz-Aerarial- und Gemeinde-Arbeit, Sechstes Hauptstück Von der Grundsteuer, and Siebentes Hauptstück Von der Industrie- und Schutzsteuer, encompassing a total of 155 legal articles. Under Emperor Francis I, the state committed numerous officers and officials at all levels of command hierarchy to craft the law over several years through the work of multiple commissions. The objective was to create a legal framework aligned with the specific political context and local socioeconomic environment, reflecting “the spirit of the people” as articulated in the law. The legal text aimed to achieve two goals: to provide a legal definition of private property in accordance with the particularities of the Military Frontier, as was the case in the neighbouring and rival Napoleonic France as well as the Inner Austrian lands, where the General Civil Code of the Military Frontier dynamized the socio-economic relations; and to preserve the region’s territory and organization for purely financial reasons. Despite these ambitious goals, the relatively modest outcome of this courtly legal project paradoxically contributed to the impoverishment and economic decline of this region in the 19th century.

Keywords: Military Frontier, legal history, Basic Law of the Military Frontier, cooperative, Francis I

* Kristina Milković, Faculty of Croatian Studies, University of Zagreb, Borongajska cesta 83d, 10 000 Zagreb, Croatia, E-mail: kmilkovic@hrstud.hr